

Prethodno priopćenje
Primljeno: 30. svibnja 2013.
Prihvaćeno: 20. lipnja 2013.
UDK 930.85(498:450)
008:321.64(498:450)

“Narod poeta, umjetnika, heroja, svetaca, mislilaca, znanstvenika, putnika i transmigranata”:¹ kulturalna politika fašističke Italije i njezin utjecaj na rumunjsku nacionalnu latinsku svijest i identitet

Urša Valič

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Ljubljani

Autorica se u tekstu bavi kulturnom politikom fašističke Italije u Rumunjskoj. Kako Italija nije imala vidljiviji politički i ekonomski utjecaj, naracijom o zajedničkoj prošlosti, odnosno na tradiciji Rimskog Carstva, pokušavala je graditi svoj utjecaj u jugoistočnoj Europi, na Balkanu, konkretnije u Rumunjskoj.

Ključne riječi:

Rumunjska, Italija, fašizam, diplomacija, kultura

¹ Natpis pod navodnicima je prijevod natpisa takozvanog kvadratnog koloseuma u zoni EUR u Rimu koji su počeli graditi u vrijeme fašizma.

UVOD: RIMSTVO I LATINSTVO – CIVILIZACIJA I KULTURA

U tekstu koji slijedi želim uputiti na ideološku i političku moć posredovanja kulture u njezinu užem smislu umjetnosti i jezika.² Polazim od teorijskih pretpostavki Louisa Althussera (1980) o prijenosu ideologije posredovanjem ideoloških aparata države te Antonia Gramscija (1955) o kulturnoj hegemoniji. Te pretpostavke će mi poslužiti kao okvir za razmatranje rezultata analize onih aspekata djelovanja talijanske fašističke ideologije na oblikovanje latinske nacionalne (kolektivne) svijesti i identiteta Rumunja u razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata koji su manje poznati, a ipak važni i za slovensko-hrvatski prostor.³

Još prije nastupa fašističkog režima među Italijom i Rumunjskom su se razvili politički odnosi, prije svega zbog međusobne gospodarske (razmjena radnika, razmjena sirovina, posebice žita i nafte) i vojne koristi (savezništvo u Trojnom paktu te prijelaz silama Antante u Prvom svjetskom ratu), iako oni nisu bili solidni i stalni. Talijansku državu Rumunji nikada nisu razumjeli kao dominantnu velesilu – ta je uloga od sredine 19. stoljeća pripala francuskoj državi koju su rumunjski intelektualci i političari (prije svega liberalne struje) uzimali kao primjer u modernizaciji države i nazivali je starijom *latinskom sestrom*. Kroz vrijeme, u Rumunjskoj se mijenjao odnos prema francuskoj državi, a svaki privremeni francuski odmak iz rumunjskog fizičkog, prije svega kulturnog prostora, talijanski vlastodršci su nastojali okrenuti sebi u korist. Napokon, talijansku i rumunjsku nacionalnu ideologiju povezivao je zajednički mit o izvoru, narativ o slavnoj prošlosti s ishodištem u Rimskom Carstvu.

Svako pisanje povijesti Rumunjske i njezine civilizacije počinjalo je (i još uvijek počinje) pripoviješću o rimskoj kolonizaciji Dacije (*Dacie*) za vladavine cara Trajana oko 106. godine n. e. (vidi npr. Eliade 1998). Bitan dio naracije o nacionalnom identitetu naslanja se na kontinuitet rimskog kulturnog utjecaja na suvremene Rumunje, a taj se diskurs "teorija kontinuiteta" oblikovao kao odgovor na neke njemačke, poljske i mađarske teorije poznate kao "teorije migracija" koje su zagovarale ideju da su se

² Tekst je dio doktorske disertacije pod naslovom "Latinske sestre: upotreba diskursa o latinitetu u oblikovanju nacionalnog identiteta i svijesti Rumunja u svjetlu međunarodnih odnosa Rumunjske i Italije", koju je autorica obranila 9. srpnja 2013. na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani. Mentor rada je profesor dr. Božidar Jezernik.

³ U tom kontekstu nacionalni identitet ne shvaćam kao ontološku realnost, već slijedim epistemološku, kognitivnu perspektivu Rogersa Brubakera (2004).

Rumunji na područje Transilvanije doselili tek u 12. ili 13. stoljeću (vidi Brezeanu 1984).

Kao i rumunjska, i talijanska nacionalna ideologija integrirala je tradiciju i ideju slavne civilizacije Rimskog Carstva u svoju politiku konstrukcije nacionalnog identiteta, kao i u iredentističku i kolonijalističku politiku *donošnja civilizacije*, kojom se nastojala širiti na jug i istok (Baskar 2001, 2008). Kako Italija nije raspolagala ekonomskom snagom, kao primjerice Francuska, to je kompenzirala idejom o *civilizacijskoj superiornosti* koja proizlazi iz tradicije Rimskog Carstva. Tu ideju naročito je isticala u razdoblju fašizma, nastojeći na izgradnji univerzalnog imperija (prema inspiraciji Rimskog Carstva) čije se moralno, pravno i ideološko uređenje trebalo oslanjati na rimsko pravo, katolički moral i ideje talijanskog humanizma.⁴ Talijanski projekt ekspanzije usvojio je civilizacijski diskurs o degradaciji naroda, koju je, kako se tvrdilo, mogla spriječiti jedino intervencija talijanske civilizacije, obogaćenepovijesnim iskustvom Rima i *duha rimstva* (*spirito della romanità*).

U fašističkoj ideologiji je pojam *rimstva* (*romanità*) označavao civilizaciju. Fašističke ideologije su ga često razlikovale od pojma *latinstva* (*latinità*), koji su razumjele u užem smislu umjetnosti, filozofije, znanosti i jezika, što zorno prikazuje tekst fašističkog mislioca Pietra de Franciscija "Romanità i latinità" (1938), objavljenom u mjesečniku nacionalnog fašističkog instituta za kulturu *Civilità Fascista*.⁵ Prema njegovu mišljenju Rimsko Carstvo nije bilo sastavljeno samo od jezgre Latina, već je politički sustav kolonija i gradskih uprava omogućavao visok stupanj integracije raznolikih priključenih i podjarmljenih naroda. Latinski je jezik bio veza i medij spomenutih skupina. Rimstvo prema njegovu mišljenju predstavlja "civilizaciju Rima i isključivo Rima, a ne svih Latina ili drugih latinskih gradova" (Francisci 1938: 879), bez obzira na to što je, kako kaže, "afirmaciju rimstva pratila difuzija latinskih jezika, kojom su se širile ideje, običaji, rimski duh" (isto). Sve što je bio Rim (*Roma*) "zajednička mati svih ljudi", s "političkom i univerzalnom civilnom organizacijom", možemo opisati pojmom rimstva, iako se ta "organizacija svijeta" širila skupa s latinstvom jezika (isto: 880).

⁴ Dio o fašističkoj ideologiji gradim na analizi novinskih članaka iz mjesečnika nacionalnog fašističkog instituta za kulturu *Civilità Fascista*, koji su objavljeni između 1934. i 1942. godine. Zahvaljujem anonimnom recenzentu na preporučenoj literaturi – radovi Simonete Falasche-Zamponi, Roberta Paxtona, Rogera Griffina i za rumunjski fašizam Constantina Iordachia, koji zbog nedostatka vremena nisu našli svoj prostor u ovom članku.

⁵ Iznosim tvrdnje koje sam već objavila u članku "Naša latinska sestra: Rumunjska i Italija u talijanskim medijima za vrijeme dva svjetska rata" u *Glasniku Slovenskog etnološkog društva* (vidi Valič 2009).

Termine *civilità romana* i *civilità latina* ili *romanità* i *latinità* potrebno je, prema mišljenju toga autora, razlikovati, jer "prvi predstavlja stvarno tip, sustav civilizacije, koji je svjetskom ekspanzijom prekoračio koncept latinstva: on je na kraju krajeva, ako smo precizni, samo lingvistički i literarni izraz (...). A rimska civilizacija je usidrena u duhu, a ne u rječniku" (isto: 880–881). Prema De Francisijevu pisanju zbog kontinuiteta s Rimom (iako zamišljenog), samo je Italija bila sposobna "civilizirati".

Ideja donošenja civilizacije u fašističkoj retorici nije bila nova, već je možemo pratiti od razdoblja talijanskog *risorgimenta* (Banti 2011: 152). Nakon Prvoga svjetskog rata ideja donošenja civilizacije odlično se spajala i s fašističkom ideologijom i politikom jer je fašizam (i korporativizam) bio shvaćen kao alternativna i pobjednička sila u suprotnosti sa starim demokratskim sustavima koji su razočarali brojne obitelji srednjeg građanskog staleža (nositelje nacionalne ideologije) (vidi Schulze 2003: 288–289; Banti 2011: 147–149). Kao što smo napisali, talijanska država nije raspolagala ekonomskom snagom pa je upravo zato učinkovito oruđe u njezinoj ekspanziji na Istok bila kultura (Santoro 2003: 38). Pri tome mislimo na kulturu u užem smislu značenja riječi, kao na skup "umjetničkih"⁶ i intelektualnih praksi koje su metaforama o latinstvu i zajedničkom rimskom izvoru gradile odnose među državama (Rumunjskom i Italijom) radi poticanja političkih kontakata te time i ekonomskih razmjena.

MREŽA KULTURNO-POLITIČKIH ORGANIZACIJA I INSTITUCIJA

Stalna pratiteljica talijanske ekspanzije bila je mreža kulturno-političkih organizacija i institucija. Kako piše Stefano Santoro (2003: 39–41) Italija je odmah nakon rata i do dvadesetih godina 20. stoljeća uložila najviše energije u ponovno uspostavljanje ekonomskih i kulturnih odnosa s državama koje su joj bile naklonjene još prije rata. Zbog toga, intelektualni odnosi između Rumunjske i Italije bili su prilično brzo uspostavljeni, prije svega na podlozi zajedničkih ideoloških modela "od zajedničkog latinstva, preporeda (*risorgimenta*), iredentističkih iskustava, do Prvog svjetskog rata u kojem su se obje države borile u korist 'potlačenih ljudi'" (isto: 41).

⁶ Pojam stavljam u navodnike jer bismo tome što je umjetničko djelo i o samoj umjetničkoj vrijednosti tih praksi mogli raspravljati, ali ćemo ovaj put tu raspravu zanemariti u korist teme kojom se bavimo. Isto tako, nećemo (ponovno) stvarati podjele između visoke i narodne umjetnosti jer su, na kraju krajeva, te prakse spajale i umjetnost elita i popularnu kulturu.

Prema kraju dvadesetih godina 20. stoljeća pojavila se potreba za sustavnim uređenjem i organizacijom talijanske ekspanzije i kulturne penetracije u inozemstvu. To se temeljilo, također, i na potrebi za nadziranom i usmjerenom propagandom koja bi djelovala u korist fašističkog režima. Taj su režim promovirale i fašističke organizacije⁷ i talijanske škole koje su djelovale u inozemstvu (isto: 45). Dijelom promidžbenog aparata postalo je i novinsko predstavništvo koje se osnovalo 1922. godine, a 1937. se preimenovalo u Ministarstvo za popularnu kulturu (*Ministero per la cultura popolare*),⁸ da bi sudjelovalo u filmskoj produkciji i distribuciji, oblikovanju turističke ponude i slično. Ukratko, institucija je nadzirala svaku komunikaciju između države i njezinih subjekata kao i onu s inozemstvom, jer je i tamo djelovala.

1926. godine su se tim brojnim organizacijama pridružili i Instituti za talijansku kulturu u inozemstvu (*Instituti di cultura italiana all'estero*) (isto: 46). Oni su bili podređeni Ministarstvu za vanjske poslove, njihova je namjena bila promocija talijanske kulture i jezika u inozemstvu te stvaranje kulturno-intelektualnih diplomatskih veza u stranim državama (Santoro 2003: 46; Valič 2009: 46). U prvome su redu instituti bili namijenjeni talijanskom stanovništvu u inozemstvu⁹ iako se njihovim uslugama služilo i lokalno stanovništvo. S vremenom su se preoblikovali u novo promidžbeno oruđe čija je namjena bila približavanje talijanske civilizacije i talijanskog korporativizma (fašizma) strancima (Santoro 2003: 55).

Preplitanje politike i kulture je najbolje shvatio upravo Galeazzo Ciano, koji je 1936. godine preuzeo Ministarstvo vanjskih poslova, a prije toga je bio ministar propagande. Prema njegovu mišljenju rad instituta za kulturu bio je više od samog "širenja jezika i literature", bio je i doprinos diplomaciji i širenju političke ideologije (isto: 50). Njihova je funkcija bila i "civilizacijska" (*funzione civile*) jer su sve više postajali "primjereni i dovršeni organi koji među različitim ljudima šire neprocjenjivo nasljeđe naše tradicije i

⁷ Iz izvještaja fašista Fabrizia Pennacchia o situaciji u Rumunjskoj u kolovozu i rujnu 1944. godine čitamo da je tada u Rumunjskoj bilo približno 8000 Talijana, većinom su to bili radnici u kamenolomima i šumi te manji poduzetnici. Od toga je približno 1382 bilo upisano u *Fascie* (fašistička organizacija), najviše u Bukureštu 540, Galatzu 119, Braili i Greciju 133, Ploieštiju, Sinaji i Campinu 129, Konstanci i Cernavodi 92, Iašu 85, Craiovi, Corocalu, Turnu Severinu i Târgu Jiu 75, Petrošani 65, Târgoviste 45, Rmnicul-Valcea, Dragošani i Brezoiu 28, Sibiu 26, Temišvaru i Aradu 25 te Brašovu 21. (ACS MCP, "Reports", b. 44: 139, "Reports - Appendice", *Ralazioni sulla Romania*).

⁸ Ministarstvo za popularnu kulturu s obzirom na način funkcioniranja i svrhu može se shvatiti i kao ministarstvo propagande.

⁹ I u Rumunjskoj su bile prisutne kolonije talijanskog stanovništva koje su nastale još prije Prvoga svjetskog rata u Bukureštu i u ostalim većim gradovima, prije svega u istočnoj Rumunjskoj, uz Crno more (vidi Ricci 2008; Dinu 2009).

naše svakodnevice, suvremenog socijalnog i intelektualnog života te stalno iznova potvrđuju univerzalni karakter talijanskog karaktera i kulture" (Costa di Sanseverino 1935: 717).

Prethodnik talijanskog instituta u Bukureštu nastao je 1923./24. godine na privatnu inicijativu proučavatelja neolatinske literature i prvog profesora talijanskog jezika na Sveučilištu u Bukureštu, profesora Ramira Ortiza. Institut za talijansku kulturu pod okriljem talijanske vlade otvoren je u Bukureštu 1933. godine. Uskoro nakon toga slični centri otvoreni su i u drugim krajevima u Rumunjskoj. Godine 1938., kako možemo razabrati u dokumentu talijanskog Državnog arhiva u Rimu, u Rumunjskoj su postojale brojne institucije koje su bile podređene državi ili su bile podružnice fašističkih organizacija *Fasci* (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 190: I/60/1). Glavna uloga tih institucija bila je briga za talijansko stanovništvo u inozemstvu, ali i približavanje Italije i fašizma rumunjskom stanovništvu. Takozvano približavanje, bolje upoznavanje s Italijom, talijanskom kulturom i fašizmom, teklo je na različite načine, a neke od njih opisat ću u nastavku.

CASA ITALIA

Najvidljiviju ulogu u širenju talijanske kulture i fašističke ideologije sigurno je imao jezik. Kako smo vidjeli, jezik je bio prenositelj ideje latinstva, njime su se prenosile i ideje rimske civilizacije. U rumunjskoj nacionalnoj ideologiji jezik nije bio samo komunikacija, nego je u tadašnjem viđenju jezik predstavljao "dušu" naroda.

Zato je jezik bio onaj kulturni element koji je trebalo njegovati i širiti jer je predstavljao narodnu značajku, a i vrijednost. Na primjer, samo koji mjesec prije kapitulacije Italije 1943. godine, kad je trebao izaći rječnik talijansko-rumunjskoga jezika, rad profesora Dimitrija Gazdaruja,¹⁰ tajnik Ministarstva za popularnu kulturu tvrdio je da je rječnik potreban za širenje talijanske kulture i jezika. "Samo na taj način će za nekoliko godina biti moguće obogatiti našu državu serijom instrumenata [govori o više rječnika koje su željeli objaviti] s velikom praktičnom vrijednošću za širenje talijanskog jezika i kulture" (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 194). Kao što vidimo, pri spominjanju jezika uvijek se spominje i kultura, odnosno

¹⁰ Ne zna se je li rječnik zaista izašao jer je od 1941. do 1943. bio u pripremi – spomenuto pismo govori o tome da je ponestalo novca, odnosno da je on nestao tko zna kamo.

njezino širenje, pri čemu je širenje kulture podređeno širenju jezika. Kad je, 1938. godine napuštao Rumunjsku, talijanski ambasador Ugo Sola je u svome izvještaju zapisao i nekoliko riječi o radu i značenju Talijanskog instituta za kulturu u Bukureštu, koji se našao u lošem financijskom položaju. Zapisao je da je Institut postao snažno oružje talijanske kulture i fašističke duhovne penetracije u Rumunjskoj te bi talijanska vlada morala uložiti mnogo više u njegov rad jer institut ispunja važne zadaće koje je Sola nabrojao po alinejama:

- napraviti od talijanskog jezika pomoćni jezik rumunjskog naroda u približavanju zapadnoj kulturi;
- preko jezika dati (u originalu prodrijeti, nap.a.) dušu fašističkih ideja, našu kulturu i s njima precizan smisao naše moći;
- pobijediti ostale strane jezike u Rumunjskoj (ACS MCP "Reports", b. 13: 95-103).

Sola u svojem izvještaju piše da je od osnivanja Instituta više od 12 000 Rumunja učilo talijanski jezik i posjetilo Italiju, a približno 1000 ljudi je posjetilo ljetne škole u Italiji. Dopisno su učili talijanski jezik i brojni učitelji, katolički i ortodokсни svećenici, znanstvenici i intelektualci. Naglasio je da je u budućnosti potrebno učinkovitije utjecati na srednji stalež, koji se tek razvija, jer se rumunjska politika usmjerava na provincijalnu politiku srednjeg staleža. Veliku važnost Sola pridaje i aristokraciji i višim slojevima buržoazije koja se počela formirati potkraj 19. stoljeća te pratila francusku kulturu. Sola smatra da se aristokratska i buržoaska mladež udaljila od francuskih ideala i francuskoga jezika pa bi upravo stoga Talijani mogli dobro iskoristiti taj odmak jer je talijanski jezik fonetski blizak rumunjskomu i Rumunji ga lako mogu naučiti. U širenju talijanskog jezika, razmišlja Sola, važnu bi ulogu trebali odigrati talijanski časopisi, koji ne bi trebali biti namijenjeni samo talijanskoj koloniji već i proučavateljima i istraživačima talijanskog jezika (ACS MCP "Reports", b. 13: 95-103). U njegovu izvještaju pratimo specifičnost talijanske penetracije u Rumunjskoj – dok je druge države (Albaniju, Etiopiju, dio Jugoslavije) Italija okupirala teritorijalno, talijanska je vlada u Rumunjskoj najprije posegla za kulturnim (jezičnim) umrežavanjem i približavanjem. Pri tome je željela utjecati na imućniji i obrazovaniji sloj, u kojem je vidjela nositelja političkih ideja i kapitala.

Primjer kulturne penetracije i postupnog prilagođavanja ukusa i načina razmišljanja vidljiv je na primjeru sudbine knjižare *Casa Italia* (Talijanska kuća), jedne od pratećih institucija talijanskih instituta za kulturu. U njoj je bilo moguće pronaći beletristička, umjetnička, filozofska i politička djela

namijenjena poglavito intelektualcima. Godine 1936. je Ugo Sola u svojem izvješću zapisao da je talijanska knjižara *Casa Italia* namijenjena "intelektualnoj i umjetničkoj propagandi u Rumunjskoj" (ACS MCP "Reports", b. 13: 155–158). Približno 8000 rumunjskih intelektualaca je, prema Solinu zapisu, gajilo talijanski jezik i sve se više rumunjskih studenata odlučivalo za studij u Italiji. Zbog velikog zanimanja za talijanski jezik i kulturu talijanski su predstavnici odlučili preseliti *Casa Italia* u mnogo veći prostor magazina "na najvažnijem trgu u Bukureštu" (nažalost, Sola ne kaže na koji trg). Godine 1935., kad je Italija bila u ratu s Etiopijom, u izlogu su osim slike *Ducea* izvjesili zemljovid istočne Afrike na kojem su zastavicama označavali svakodnevno napredovanje talijanske vojske, a izložili su i nekoliko fotografija vojnih uspjeha u Africi. Sola također spominje da je 1935. godina bila i godinom sankcija¹¹ za Italiju, premda su Institut za talijansku kulturu i *Casa Italia* udvostručili svoje kulturne djelatnosti u Rumunjskoj, što, smatra on, dokazuje da Rumunji gaje "prisne osjećaje" prema Italiji. Prema njegovu izvješću, knjižara je od 1933. do 1935. udvostručila svoju dobit. Najprodavanije su bile knjige znanstvenog i umjetničkog sadržaja, pa i one koje su promovirale režimske ideje, a manje je zanimanja bilo za talijansku književnost. Dana 19. studenog 1935. knjižaru je obišla i kraljica Maria, koja je kupila brojne publikacije o talijanskoj umjetnosti; nakon nekoliko dana slijedio ju je i kraljev brat, princ Nicola, kasnije i kraljev sin Mihael. U prosincu je i kralj Carol II knjižari poslao svoju narudžbu za dvor. To što je i rumunjska kraljevska obitelj kupovala u talijanskoj knjižari, za Solu je značilo priznanje talijanskoj kulturi, odnosno "pravi odnos Rumunjske" prema Italiji (ACS MCP "Reports", b. 13: 155–158).

Ipak su jači dojam od knjiga i umjetničkih proizvoda na većinu stanovništa ostavljali uporabni predmeti talijanskih obrta – od majolike, tkanina, graviranog srebra, keramike, intarzija, kovanog željeza, slika na drvu do najbiranijih proizvoda od stakla. Tako je Ugo Sola zapisao da su "talijanski predmeti pobjedonosno stupili u rumunjske kuće, rumunjski ukus opremanja stanova sve se više ugleda na talijansku umjetnost" (ACS MCP "Reports", b. 13: 108–103). Primjećivalo se i povećanje zanimanja za talijansku opremu stana, dok se suvremeni stil gradnje (*stile 900*) susreće

¹¹ Sola time misli na embargo na sirovine, sankcije Društva naroda Italiji zbog talijanskog napada na Etiopiju 1935. godine. Rumunjska je tako trebala ograničiti trgovanje naftom i ostalim sirovinama, iako, kako možemo pročitati u izvještaju (*Telespresso*), potpuna zabrana te trgovine jako bi oslabila gospodarsko stanje u Rumunjskoj jer je količina izvožene rumunjske nafte u Italiji predstavljala barem polovicu talijanske upotrebe (ACS MCP, "Servizi di Propaganda", b. 189: 2809).

s jedinom zaprekom da se gradnja vila i kuća ugleda na razdoblje talijanske renesanse. Zbog tih promjena i tendencija u rumunjskom ukusu povećalo se i zanimanje za knjige koje se bave talijanskim namještajem, talijanskim tkaninama, talijanskim kovanim željezom i talijanskom arhitekturom (ACS MCP "Reports", b. 13: 108–103).

Popularizacija talijanske kulture u oblikovanju rumunjskog ukusa preko obrtničkih proizvoda, unatoč tomu nije bila posve zadovoljavajuća jer je talijanski predstavnik i direktor Instituta za talijansku kulturu u Bukureštu, profesor Bruno Manzone, 1940. godine u izvješću zapisao da knjižara sve više postaje "trgovina malim predmetima, a sve manje knjižara" pa treba potaknuti prodaju knjiga osnivanjem knjižne agencije u Bukureštu (ACS MCP "Reports", b. 13, Manzone). Doista, u djelovanju *Case Italie* došlo je do promjene s obzirom na njezinu ponudu i usmjerenost na ciljanu publiku: odvrátila se od elitne intelektualne publike i postupno se preusmjerila u propagandu koju su usvojili srednji slojevi, i to upravo pomoću popularne kulture.

RADIO I FILM

Casa Italia, tisak (knjige, časopisi)¹² i mali predmeti talijanskog obrtništva nisu bili jedini medij talijanske fašističke propagande. Tvorci propagande pokušali su prodrijeti u rumunjski kulturno-umjetnički okoliš i predstav-

¹² Usredotočili smo se samo na knjige i na promjene u prodaji asortimana talijanske knjižare *Casa Italia* u Bukureštu, iako ne smijemo zaboraviti i značenje i ulogu časopisa u širenju talijanskih fašističkih ideja. Vijesti koje su dolazile iz Italije i u Italiju orkestrirala je novinska agencija Stefani, koja je u vrijeme fašizma postala propagandno oruđe totalitarnog režima. Osim agencije i instituti za talijansku kulturu brinuli su se za obrazovanje novinara u svijetu. U građi Državnog arhiva koju sam pregledala bili su brojni izvještaji koji su govorili o besplatnom obrazovanju rumunjskih novinara (besplatni sati poučavanja talijanskog jezika s brojnim izletima u Italiju) – sve radi izvještavanja o pozitivnim vidicima režima. Suparnici su se uskoro našli na popisu zabranjenih i nepoželjnih novinara i časopisa koje su najčešće pejorativno povezivali s judaizmom i komunizmom. I rumunjsko se Ministarstvo za popularnu kulturu brinulo za ugled u svijetu – na primjer 1940. godine novoizabrani ministar propagande pozvao je sve talijanske novinare u Bukurešt na sastanak na kojem im je obećao potpunu slobodu u izvještavanju u njihovim novinama i stavio im na raspolaganje sve rumunjske medijske autoritete; iako se to činilo prilično slobodnim i demokratskim, iz zapisa saznajemo da je na sastanku govorio o rumunjsko-ruskim odnosima i okupaciji Besarabije (ACS MCP "Reports", b. 11: 75a–77a). U Rumunjskoj je izlazio i talijanski časopis *Tempo*, koji je služio prije svega talijanskoj koloniji u Rumunjskoj, iako su ga prilagodili i rumunjskoj publici.

ljanjem brojnih slikarskih,¹³ kazališnih,¹⁴ glazbenih (koncerti i "diskoteke", odnosno zbirke ploča)¹⁵ te opernih¹⁶ djela, a posebno su se razmahali radio i film.

Domet radija inače nije bio tako velik u širenju talijanske kulture i fašističke ideologije, prije svega zbog problema u razumijevanju govorenog jezika. Godine 1936., primjerice, Bruno Manzone, direktor Instituta, prenio je predstavništvu u Bukureštu upozorenje direktora rumunjskog društva za radiodifuziju, inženjera Munteana, koji je primijetio da su talijanske vijesti na *Radio Roma* emitirane uz prebrzo govorenje a da bi bile razumljive strancima koji znaju talijanski jezik, ili im je on prilično blizak zbog afiniteta jezika (kao što je na primjer rumunjski), unatoč tomu što uz temperiranu brzinu mogu pratiti bilo koju diskusiju na talijanskome (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 189: I/61/3).

Inače je talijanska zajednica svakog tjedna mogla pratiti radio emisiju *Ora italo-romena* (Talijansko-rumunjski sat) na rumunjskom državnom radiju. Emisiju je pripremao talijanski ured za medije u suradnji s ru-

¹³ Godine 1935. bila je u Bukureštu u galeriji, odnosno muzeju Toma Stelian, pregledna izložba djela talijanske umjetnosti. U trideset dana koliko je bila otvorena posjetilo ju je oko 3000 ljudi, premda je cijena ulaznica bila razmjerno visoka za tadašnje uvjete (20 lei/levov). Izložbu su priredili direktor muzeja George Oprescu u suradnji s predstavništvom Italije u Bukureštu, na čelu s Ugom Solom, te Institutom talijanske kulture, na čelu s Brunom Manzoneom. Izložbu je posjetio i kraljevski par, kraljica Maria i kralj Carol II, posebno za njih je Elio Zorzi, likovni kritičar, pripremio i predavanje. Nakon izložbe je talijansko Ministarstvo vanjskih poslova (na pobudu samog Ciana) od autora otkupilo i muzeju darovalo tri rada (kasnije su se odlučili za dva); birali su među radovima pejzažista tadašnjeg talijanskog suvremenog slikarstva, Ferruccio Ferrazzija, Artura Tosija i Domenica De Barnardija (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 189: I/61/4). Njihova djela su prikazivala veoma čist, sreden krajolik koji je izborom kolorita izražavao pozitivnost, optimizam i uspješnost te na neki način i predstavljao primjereno propagandno oružje.

¹⁴ Iz izvještaja Gianluigija Regazzonija saznajemo da su u Rumunjskoj bile omiljene tragedije Vittoria Alfierija (na primjer njegova tragedija Virginia inspirirana je rimskom poviješću) te komedije Carla Goldonija (ACS MCP "Reports", b. 13: 18–28).

¹⁵ Godine 1939. je Institut za talijansku kulturu u Bukureštu u svojem sjedištu otvorio knjižnicu i "diskoteku", slušaonicu i zbirku ploča talijanske klasične, suvremene i narodne glazbe koja je osim za slušanje na licu mjesta bila namijenjena i za koncerte, a istodobno je bila pomagalo na predavanjima iz povijesti talijanske glazbe koje je organizirao Institut u Bukureštu i u drugim gradovima u Rumunjskoj (Cluju, Konstanci, Sibiu itd.) (ACS MCP "Reports", b. 13: 27d).

¹⁶ Na primjer, 1934. godine je direktor opera u Cluju i Papilianu direktoru Talijanskog instituta za kulturu u Bukureštu, Bruni Manzoniju, poslao molbu za financijsku pomoć kod uprizorenja brojnih opera pod ravnanjem talijanskog dirigenta i rumunjskog opernog orkestra te između ostalog zapisao da će izvedba opernog djela biti važna kulturna manifestacija koja će jako odjeknuti u javnosti i imati veliko značenje u intenzifikaciji odnosa među državama (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 89: I/61/6). Ako gledamo s današnjeg vidika, rečenice možemo razumjeti kao "ulizivanje", iako je iz popisa opera (*Tosca*, *Rigoletto*, *Trovatore*, *La Boheme*, *Mefistofele* i *Norma*) koje navodi direktor vidljivo da su one brižno izabrane jer se u njihovim pričama zrcali moral talijanskog građanskog staleža koji je podupirao fašizam.

munjskim državnim uredom za propagandu. U doba rata, prije svega za vrijeme vojnog sukoba između Rumunjske i Rusije, u kojem su sudjelovale i talijanske čete (okupacija Odese između 1941. i 1944. godine), emisija je promijenila ime u *Ora militare italo-romena* (Talijansko-rumunjski ratni sat); u njoj su izvještavali o događajima na bojištima, o napredovanjima talijansko-rumunjske vojske te puštali ploče s talijanskim ratnim pjesmama. Svake su se večeri od 21.40 do 22.00 mogle pratiti i ratne vijesti na talijanskom jeziku (ACS MCP, "Reports", b. 3: 14–23). Te su emisije bile namijenjene samo prenošenju informacija s terena, ali su se u njima mogli čuti i govori generala koji su među talijanskim i rumunjskim vojnicima na bojišnici tražili zajedničke točke i poveznice i pri tome se pozivali na latinske diskurse.¹⁷ U srpnju 1942. godine se talijanskim vojnicima u ime rumunjskih vojnika obratio pukovnik rumunjske vojske Dragomir:

U vrijeme kad na Radio Rumunjskoj počinju talijansko-rumunjski vojni sati, preko tih se valova rumunjska riječ obraća srcima talijanskih vojnika koji se u ime Rima i daleko od svojih [najbližih] bore na udaljenim frontovima za bolji i pravičniji svijet. Drago nam je i nije nam teško obratiti se vašim srcima, dragi talijanski drugovi! Prije svega zbog toga što ste suborci u borbi na život i smrt u tom križarskom pohodu protiv boljševičkog barbarstva, koje je nehumano i nekršćansko i prijeti Europi i onome što je najdraže njenoj civilizaciji. (...) Naše današnje najveće zadovoljstvo je da vas pozdravimo, ne samo kao saveznike i suborce nego i kao braću. Prije godinu dana, kad su dobri vojnici pod vodstvom generala Messe koračali prema Rusiji, spoznali su nedodirnite tragove nepobjedivih rimskih legija koje su prije približno dvije tisuće godina ovdje, u Dakiju Feliks, doveli rimstvo koje su naši preci i naši roditelji očuvali i više stoljeća dugim otporom protiv valova barbara koji nisu uspjeli iskorijeniti potomke Trajanova Rima. Oni talijanski vojnici koji su došli među nas nisu se mogli načuditi latinstvu našeg jezika koje su razumjeli, te rimstvu koje predstavlja i konstituira najveći ponos svakog Ru-

¹⁷ Godine 1941. je rumunjski tjednik *Sentinella/Santinelă* (Stražar) pod uredništvom odjela za propagandu pri rumunjskom Ministarstvu obrane posvetio čitav broj Italiji, s naglaskom na rat i fašizam. Naslovnica je krasila kapitolijska vučica. U uvodniku je autor obnovio priču o rođenju Rima i prezentnosti Trajanovih četa u Daciji te zacrtao paralelu između rimskog razdoblja i suvremene ratne situacije s talijanskim i rumunjskim vojnicima, rekavši: "Rumunjska se uvijek s ljubavlju okretala prema Italiji, svojoj starijoj sestri i kolijevci. Danas, nakon osamnaest stoljeća, vojnici su se iz vječnog Rima ponovno našli na mjestu svoje odgovornosti, skupa s njemačkim drugovima u borbi protiv Mongola s Orijenta. Braća iste krvi, djeca vučice, susrela su se na istoj strani u borbi protiv boljševizma. Vrlina naših predaka Rimljana pomoći će nam osvojiti pobjedu. S mišlju na one koji se bore za našu bolju budućnost, kličemo svim srcem: Neka živi Italija, neka žive naši saveznici!" (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 191: 151/90).

munja, na čijim ustima baš jednako slatko kao riječ majka odzvanja ime Rim. (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 190, *Ora militare italo-romena*)

Sličan se diskurs pojavio i na filmu. Talijanski film je između dvaju ratova doživio procvat, prije svega zbog izgradnje studija *Cinecittà* u Rimu 1937. godine. Na jednoj od fotografija u web-galeriji internetske stranice *Cinecittà* vidimo svečano postavljanje kamena temeljca 1936. godine. Nad skupinom vojnika, fašista u crnim uniformama, gomilom talijanskih i fašističkih zastava te kipom rimskog orla je i ogromna slika Benita Mussolinija, koji gleda kroz objektiv kamere. Nad četom postrojenih vojnika na nasipu gdje su izrasli studiji, vidimo natpis "Kinematografija je najsnažnije oružje". Fašistički je režim film shvaćao kao učinkovito oruđe propagande.

Uz to vrijedi podsjetiti na Waltera Benamina, koji je u međuratnom razdoblju napisao gotovo proročanski tekst o umjetničkom djelu i mogućnosti njegove reprodukcije. Reprodukcijom bi umjetničko djelo izgubilo svoju "auru", svoju jedinstvenost i prisnost, pri čemu bi se promijenila i njegova funkcija. "Umjesto iz rituala, njegova funkcija od sada proizlazi iz prakse: naime, iz politike" (1998: 155). Benjamin je u zaključku teksta kritizirao tadašnju umjetnost koja prije svega slavi strahote rata:

Umjesto da tehnika regulira rijeke, usmjerava čovjekove veletokove u korito svojih rovova, umjesto da avione koristi za sjetvu, baca iz njih bombe na gradove, a u ratovanju plinovima pronašla je sredstvo koje na nov način odbacuje auru. "*Fiat ars – pereat mundus*" kaže fašizam i, kako piše Marinetti, očekuje od rata umjetničko zadovoljavanje osjetilnog opažanja, preobraženog tehnikom. To je očito višak larpurlatizma. Čovječanstvo koje je nekoć kod Homera bilo predmet promatranja bogova s Olimpa, sada je samo sebi predmetom opažanja. Njegovo samootuđenje doseglo je onaj stupanj koji mu dopušta da vlastito uništenje doživljava kao prvorazredan estetski užitak. Tako je s estetizacijom politike koju čini fašizam. Komunistički odgovara politizacijom umjetnosti. (Benjamin 1998: 176)

Između dvaju ratova za promociju talijanskih filmova u Rumunjskoj brinule su se dvije organizacije LUCE (*L'Unione Cinematografica Educativa* – Udruženje za kinematografsko obrazovanje) i ENIC (*Ente Nazionale Industrie Cinematografiche* – Nacionalni program za kinematografsku industriju). U Rumunjskoj su u to doba bili najomiljeniji američki, francuski i njemački filmovi pa se zato talijanska filmska produkcija isprva teško probijala. Ipak se u izvješću iz 1942. godine može pročitati o prestanku uvoza američkih filmova i o usponu talijanskog filma u Rumunjskoj. Od talijanskih su najomiljeniji bili filmovi u kojima je glumila Alida Valli i filmovi prema književ-

nim predloščima pustolovnih romana Emilija Salgarija. Manje su omiljeni bili filmovi koji su nastali prema operama, kao što je primjerice bila *Tosca*, na osnovi povijesnih priča, kao što je *Beatrice Cenci* i na predloščima književnih romana, kao što je primjerice *I Promessi sposi* (Zaručnici). Autor izvješća potom upozorava da treba napraviti više na području novinarskog (kratke vijesti), odnosno dokumentarnog filma koji je u Rumunjskoj prilično omiljen, a zasad prevladava njemačka produkcija (ACS MCP "Reports", b. 13: 48-62).

U prosincu 1942. je rumunjsko Ministarstvo za propagandu uz pomoć Instituta za talijansku kulturu pripremlilo večer promidžbenih, kratkometražnih dokumentarnih filmova koje su otkupili od INCOM-a (*Industrie Cortometraggi*)¹⁸ (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 190: I/60/1). Inače su se talijanskom predstavništvu obraćale i pojedinačne organizacije sa željom da prikazuju dokumentarne filmove o životu u Italiji – na primjer 1935. godine su se talijanskom predstavniku Ugu Soli obratili predstavnici organizacije *Gospodariile Rurale* (Ruralna gospodarstva), koja se brinula o promociji kulture i obrazovanju u selima, te su zatražili filmove koje bi mogli prikazivati djeci u školama, vojnicima i seljacima (ACS MCP "Reports", b. 13, *Stampa, propaganda...*). I u Italiji su prikazivali dokumentarne filmove koji su se bavili odnosima Rumunjske i Italije te donosili priče o zajedničkom porijeklu i latinstvu – na primjer 30. svibnja 1943. u Padovi su priredili, kao poklon Rumunjskoj, događanje na kojem su prikazali dokumentarne filmove *Rumunjska, zemlja Rima* (*Romania terra di Roma*) te *Italija i Rumunjska* (*Italia e Romania*) (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 190, *La Rassegna Italo-Romena*).

Uz spomenute filmske projekcije, talijanski i rumunjski filmski umjetnici su i dodatno surađivali. Najpoznatiji rad, koji je nastao 1942. godine, svakako je filmska ratna drama *Odesa u plamenu* (*Odessa în flăcări/Odessa in fiamme*) talijanskog redatelja Carmina Gallonija, ujedno prvi film na kojem su surađivali talijanski i rumunjski glumci, a film je bio snimljen u objema

¹⁸ Daniela Baratieri u svojoj knjizi o talijanskoj kolonijalnoj hegemoniji govori i o kratkometražnim dokumentarnim filmovima kao snažnom propagandnom oružju režima. Osim produkcije LUCE, koja je imala status službene režimske produkcije, godine 1938. su se počela osnivati i druga privatna poduzeća koja su proizvodila kratkometražne dokumentarne filmove. To je omogućeno službenim Mussolinijevim dekretom koji je dopustio privatnim poduzećima konkurirati LUCE-u u produkciji kratkometražnih dokumentaraca. Zbog te je mogućnosti nastalo poduzeće INCOM čiji je direktor bio Sandro Pallavicini. INCOM isprva nije bio podređen režimskoj produkciji, ali je preuzeo neke značajke režimske propagande. Nakon kapitulacije Italije i osnivanja republike Salò, Pallavicini je i poduzeće preselio tamo i postalo je službeno glasilo tonućeg Mussolinijevog režima. Zbog svoje fleksibilnosti INCOM nije prestao postojati ni nakon rata, postao je glasilom novog doba i utjecao na razvoj talijanske televizije RAI (2010: 39-42).

državama. Priča govori o obitelji u kojoj su dijete i majka najčešće sami jer je muž posvećen svojoj ljubavnici. Usamljena žena znakovitog imena Maria utapa svoju žalost u solo pjevanju s učiteljem Sergejem. Priča se događa kad Rusi – boljševici, kako su nazvani u filmu – prekoračuju granicu i okupiraju Besarabiju. U međuvremenu, dok Maria pjeva na seoskoj proslavi, ruski boljševici odvođe njezino dijete. Očajna Maria posjeti predstavništvo boljševika u gradu u kojem su zatvoreni taoci i s užasom utvrđi da je njezin učitelj Sergej ruski špijun i istodobno vođa ruskih vlasti u Rumunjskoj. Sergej obeća Mariji da će joj vratiti dijete ako bude pjevala za Sovjete. Maria pristaje na uvjet u nadi da će spasiti dijete. Istodobno Marijin muž postaje svjestan da je ostavio obitelj u ozbiljnoj opasnosti i uključuje se u rumunjsku vojsku koja priprema protunapad na boljševike u Odesi. U vrijeme početka napada Marijino dijete se nalazi u podzemnom rovu skupa s drugom djecom koja služe kao živi štit skladištu oružja. U zadnjem trenutku Maria od pokajničkog Sergeja sazna gdje je dijete i zajedno s njim ga spašava tik prije rumunjskog bombardiranja rova. Film završava prizorom pobjede rumunjske vojske te ponovno okupljene obitelji. Za temu koju obrađujemo ključno je to što se u početnom prizoru i u intimnom odnosu majke i djeteta pojavljuje ideja o latinstvu. Majka uspavljuje svoje dijete, a ono ne želi zaspati ni nakon što mu majka obeća da će mu kupiti pušku. Dijete je moli da mu ispriča bajku i mama mu, unatoč negodovanju da je za bajke već prevelik i da bi morao učiti za školu, naposljetku ispriča priču o Trajanu:

Jednom je živio rimski car koji se zvao Trajan. Trajan je došao u našu zemlju i pobijedio Dačane. To su bile važne pobjede, potom je Trajan osnovao našu naciju koja se zove Rumunjska i riječ Rumunjska znači dijete Rima, dijete pravde i civilizacije. (Gallone 1942)¹⁹

U tome je prizoru izražen arsenal simbola talijanske ideologije koji u riječi i slici prikazuje odnos između Rumunjske i Italije. Rim je u riječima predodžba pravedne majke koja djetetu (Rumunjskoj) daruje znanje civilizacije (i puškom i vatrom). U tome je prizoru izražen i pokroviteljski odnos koji je Italija gajila prema Rumunjskoj: Italija je kao nasljednica Rimskog

¹⁹ Ako film "čitamo" u kontekstu, utvrdit ćemo da se u njemu prepleću vrijednosti tadašnjeg društva – majka se brine za dijete, obećaje mu pušku (vojnika), grdi ga da će morati učiti a ne samo slušati bajke (škola); ispriča mu bajku o Trajanu (iako dijete tvrdi da ga majka želi samo obrazovati). Uz taj prizor izražen je pogled na ženu koja može biti samo majka i koja se brine o odgoju i obrazovanju svoje djece koja će u budućnosti postati vojnici.

Carstva ona koja može Rumunjskoj zajamčiti civilizaciju. Time si je i Italija zajamčila onaj mali komadić slave koji je imala ulaskom na istočno bojište kojim su inače vladale njemačka i rumunjska vojska – Rumunjska je u tom pogledu bila samo produžena ruka Italije.

KOPIJE KAPITOLIJSKE VUČICE

Mussolini je 16. rujna 1926. rekao da su Talijani i Rumunji dva naroda koje spaja zajednički izvor, zajednička tradicija i brojne slične borbe i žrtvovanja, posebno zadnjih godina njihove povijesti.

Ako Trajanov stup koji se danas diže nasred Rima živo svjedoči o rimskoj prisutnosti na Orijentu, kapitolijska vučica u središtu Bukurešta svjedoči o bratskoj ljubavi kojom se danas ponosni potomci okreću prema velikoj latinskoj majci. Epopeja nacionalnog oslobođenja Rumunjske, koja je bez obzira na sve promjene koje je doživjela očuvala tijekom stoljeća latinski značaj, i danas obuhvaća s neizmjernim ponosom Rumunje i Rimljane. I Italija se s ponosom sjeća da je u doba preporoda uvijek mislila i na sudbinu rumunjske nacije čiji se preporod kovao gotovo istodobno. Zadnji rat u kojem se Rumunjska borila uz bok s Italijom, pridonio je ponovnom utvrđivanju njihova prijateljstva. (ACS MCP "Reports", b. 13: 3a-5a)

Kao podršku talijansko-rumunjskom savezništvu dvadesetih je godina dvadesetoga stoljeća talijanska vlada nekim gradovima u Rumunjskoj darovala nekoliko kopija kapitolijskih vučica: Cluju (1921), Târgu Mureș (1924) i Temišvaru (1926). Osim kopije vučice u Bukureštu, koju su rimske vlasti donijele u Rumunjsku 1906. godine, te su tri bile postavljene u Transilvaniji (prve dvije), odnosno u Banatu, u pokrajinama koje su tek nakon Prvoga svjetskog rata bile priključene Rumunjskoj. Prva je vučica donesena u Rumunjsku još prije no što su fašisti službeno došli na vlast, iako je ideja koja je stajala iza darivanja tog kipa imala u sebi fašističke konotacije. Potkraj 1921. godine kip vučice je u Cluj donijela skupina od približno stotinjak talijanskih studenata, profesora, pisaca, novinara, odvjetnika, inženjera i industrijalaca. U programu, odnosno pravilniku putovanja u Rumunjsku, bilo je zapisano da je putovanje namijenjeno "utvrđivanju i oživljavanju veza krvnog srodstva, simpatije i kulture te trgovačkih odnosa između Italije i Rumunjske" i, nekoliko redaka iza toga, da posjet nema "nikakvu političku ili religioznu svrhu, nego je namijenjen zdravom talijanskom patriotizmu i latinstvu" (ACS PCM 1921, b. 642).

Kontradiktornost toga zapisa – isticanje da u pozadini nije bilo političke namjere i istodobnog oživljavanja krvnih veza, simpatija, kulture i trgovačkih kontakata – upućuje upravo na djelovanje talijanske kolonizacijske promidžbe. Zavijena u kulturu i naraciju prošlosti (latinstvo, zajedničko srodstvo, potomstvo, izvor) talijanska je politika ostvarivala politički i gospodarski utjecaj u Rumunjskoj. Otkrivanje kipa vučice pratile su proslave na kojima su se vijorile talijanske i rumunjske zastave i na kojima se uzvikivalo: Živjela Italija! Živjela Rumunjska! Svečanosti su doprinijeli i glazba, vojne parade i banketi na kojima su vojni i civilni autoriteti sudionike pozdravljali govorima na kojima su se mogle čiti već dobro poznate naracije o zajedničkim vezama, krvnom srodstvu i bratstvu dvaju sestrinskih latinskih naroda (Glej D. 1921; Damian 1921; *Dacia*, 1921; *Dacia*, 1921a; *Dacia*, 1921b; *Dacia*, 1921c; *Dacia*, 1921d; *Dacia*, 1921e; *Dacia*, 1921g; Simion 1921; T. 1921).

Također, u pozadini proslave, odlazilo se u posjete industrijskim obrtima. Tako su talijanski gosti s pratnjom posjetili tvornicu kože u Cluju, najveću u Transilvaniji, gdje se predsjednik talijanske gospodarske komore divio suvremenoj opremi i radu u izradi cipela te izrazio želju za većom suradnjom rumunjske i talijanske industrije (Damian 1921: 3).²⁰ Na poticaj Elene Bacalogiu 24. rujna je u Cluju dana osnova *Nacionalnog italo-rumunjskog pokreta (Mișcarea nacională italo-româna)*, koji je trebao raditi na poticanju kulturne i gospodarske suradnje. U oblikovanju smjernica pokreta surađivali su industrijalci i intelektualci, a sjedišta su se trebala organizirati u svim većim središtima Rumunjske i Italije. Okupljenima se obratila Elena Bacalogiu, rekavši da je dar vučice priznanje latinstva Rumunjima, za što su se u Transilvaniji već dugo borili (*Dacia*, 1921f: 2). U Cluju je vučica postavljena na Trgu slobode (danas Trg udruživanja, *Uniri*), nasuprot katoličkoj katedrali i kipu Matije Korvina – koje bismo mogli interpretirati i kao simbole prošle mađarske vlasti i moći – pa bi se u tome smislu kip vučice mogao tumačiti kao znak pobjede latinstva nad prošlom mađarskom vlašću.²¹ Kip su krasili reljefni prikaz Trajana i natpis *Alla citta*

²⁰ I nekoliko dana poslije talijanski gosti u Bukureštu pogledali su neke industrijske obrte, kao što je na primjer pivovara *Bragadiru* i tvornica čokolade *Zamfirescu* te posjetili gospodarsku komoru (*Dacia*, 1921g: 3).

²¹ Antagonizam između mađarske i rumunjske zajednice u Cluju nastavio se i u 21. stoljeću. Nakon poraznog odnosa nacionalističkog rumunjskog gradonačelnika Gheorgha Funara, koji je gotovo čitav grad prebodio u boje rumunjske zastave, prikrivena se bitka među zajednicama vodila u gradskom javnom prostoru. Godine 2009., kad sam bila u Cluju, trg Uniri i s njime kip Matije Korvina bio je zagrađen zbog obnavljanja koje je trajalo već više godina, kako su mi rekli neki sugovornici skloni mađarskoj strani. Prema njihovu mišljenju to je bio izraz prikrivene diskriminacije mađarske

di Cluj, Roma Madre, MCMXXI (Gradu Cluj, majka Rim, 1921.), koji je naglašavao, s jedne strane, latinski izvor Rumunja, a s druge je strane odražavao hijerarhijski odnos između Italije i Rumunjske. Kip je utjelovljivao naraciju o zajedničkoj povijesti koja je dvjema državama služila kao potpora političkih i ekonomskih aspiracija.

S takvom naracijom nastavio je i fašistički režim. Giuseppe Muscardini piše da je, za Mussolinijev režim, vučica u Temišvaru imala posebno ideološko značenje. U ožujku 1926. temišvarski gradonačelnik, Lucian Georgevici, službeno je zamolio talijanske, rimske autoritete da priskrbe brončanu kopiju vučice, što su oni i učinili 23. travnja 1926., dva dana nakon što su u Italiji proslavili rimski božić (*Natale di Roma*), praznik osnivanja Rima, koji je u fašističkom razdoblju dobio status nacionalnog praznika, pa i radničkog, jer je zamjenjivao 1. svibnja. Time je fašistički režim želio počastiti kraj u kojem su lokalni stanovnici prvi put ugledali Trajanove čete koje su kasnije osvojile Daciju (Muscardini 2006: 3). Mogli bismo reći također da su fašisti time željeli počastiti kraj u kojem je dolaskom Rimljana počela rumunjska civilizacija. I Muscardini tvrdi da je taj poklon Temišvaru o prazniku rimskog osnivanja postavio temelje političkog savezništva između Mussolinijeve Italije i Velike Rumunjske (isto: 3-4).

Godine 1938. Rumunji su uzvratili posjet i tako je skupina od 1000 do 1500 Rumunja posjetila izložbu u povodu dvije tisuće godina od rođenja Gaja Augusta Oktavijana (*Mostra Augustea della Romanita*). U toj je prigodi rumunjska skupina odlučila da će u znak predanosti gradu Rimu i poštovanja Duceu darovati fragment stupa iz antičke rimske prijestolnice u Daciji, iz grada Sarmizegetusa (*Ulpia Traiana Sarmizegetusa*). Talijanski organizatori su rumunjskim gostima darovali komad kamena iz Trajanova foruma koji je trebao poslužiti kao kamen temeljac za kopiju Trajanova stupa u Rumunjskoj, kako je to zamislio Mussolini 1933. godine (ACS MCP "Servizi di Propaganda", b. 190: I/60/22).

ZAKLJUČAK

Kao što smo vidjeli u tekstu, talijanski su političari širili svoj utjecaj na Balkanu, u ovom primjeru u Rumunjskoj, preko kulture, u užem smislu umjetnosti, znanosti, jezika i povijesti. Ulogu kulture u politici zapravo ne

manjine u gradu od strane gradskih vlasti. Tek početkom 2012. upriličilo se službeno otvorenje trga Uniri i obnovljenog kipa Matije Korvina.

možemo zamisliti bez njezine ideološke dimenzije. Bitna razlika u političkim i ideološkim sadržajima koji se šire posredovanjem kulture u odnosu na one koji se šire uz pomoć represivnih organa jest u tome što prvosporomenuti teku nenasilno i pobuđuju osjećaj da su izabrani samostalno i bez prisile. Simbolički, metaforički jezik kulture sposoban je posredovati i ono što je onkraj narativnog, izrečenog, konkretnog. Diskurs je, prema Foucaultu, uvijek društvena praksa koja nadilazi granice izgovorenog, odnosno govornog akta (2001). Kultura (u užem smislu umjetnosti) u predodžbama konkretne figuralnosti apstrahira ideološki svijet pojedinca i zajednice te ga prenosi dalje u prepoznavanje subjektivnih pozicija primatelja. To je prepoznavanje moguće samo onda kad je ispunjen onaj minimalni zahtjev, odnosno da se pojedinac u konkretnoj narativnoj figuri prepozna i prihvatiti je – prihvaća je samo na podlozi znanja (Močnik 1999).

Na primjeru rumunjsko-talijanskog odnosa pokazali smo kako su simboličkim, metaforičkim jezikom naracije o zajedničkoj povijesti, prošlosti, izvoru, koji se oslanja na pripovijesti o tradiciji rimskog imperija i rimske civilizacije, ideolozi stvarali emotivnu povezanost pripadnika jednog i drugog naroda. Ipak, ta veza nije ravnopravna, već su talijanski fašistički ideolozi na Rumunje i Rumunjsku gledali iz pozicije kulturne i civilizacijske superiornosti. Naizgled nedužno neprestano ponavljanje naracije o Rimu kao kolijevci, "majci" europske civilizacije, koja je poput feniksa ustala iz pepela s fašističkom Italijom, stvaralo je i potvrđivalo navodno objektivnu istinu o rumunjskom nacionalnom identitetu, odnosno rimsko-rumunjskom kontinuitetu. Bez obzira na to što su u međuratnom razdoblju u Rumunjskoj u prvi plan stupile "autohtonističke interpretacije" rumunjske povijesti s naglaskom na "prvotnim" stanovnicima Dacije, dakle Dačanima, nacionalni su se ideolozi u međunarodnom okviru još uvijek pozivali na rimske civilizacijske korijene, što je, s jedne strane, Rumunje razlikovalo od "orijentalnih" Mađara, Rusa, Srba i drugih Slavena, a s druge smještalo Rumunjsku na "zapad" te time naglasilo ravnopravnost rumunjske države s odlučujućim velesilama.

Sa slovenskoga prevela Jagna Pogačnik

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Althusser, Louis. 1980. "O ideologiji in ideoloških aparatih države". U *Ideologija in estetski učinek*. Zoja Skušek-Močnik, ur. Ljubljana: Cankarjeva založba, 35–99.
- Banti, Alberto Mario. 2011. *Sublime madre nostra. La nazione italiana dal Risorgimento al Fascismo*. Roma, Bari: Editori Laterza.
- Baratieri, Daniela. 2010. *Memories and Silences Haunted by Fascism. Italian Colonialism MCXXX–MCMLX*. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers.
- Baskar, Bojan. 2001. "Kje se začne Afrika? Južnoevropski kolonializmi in Evrafrika". *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 29/204-205-206: 64–80.
- Baskar, Bojan. 2008. "That Most Beautiful Part of Italy. Memories of the Fascist Empire-Building in the Adriatic". [Rukopis].
- Benjamin, Walter. 1998. *Izbrani spisi*. Ljubljana: SH.
- Brezeanu, Stelian. 1984. *La Continuité Daco-Roumaine. Science et Politique*. Bucharest: Editura Științifică și enciclopedică.
- Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity Without Groups*. Cambridge i dr.: Harvard University Press.
- "Cinecittà: Storia e mito". <http://www.cinecittastudios.it/la-fabbrica-dei-sogni/storia-e-mito> (pristup 27. 3. 2013.).
- Costa di Sanseverino, Principe Francesco. 1935. "Gli Istituti di Cultura Italiana all Estero". *Civiltà Fascista* 2: 716–720.
- De Francisci, Pietro. 1938. "Romanità e latinità". *Civiltà Fascista* 5: 877–881.
- Dinu, Rudolf. 2009. *Studi Italo-Romeni. Diplomazia e società, 1879–1914. Italian-Romanian Studies. Diplomacy and Society, 1879–1914*. Bucharest: Editura Militară.
- Eliade, Mircea. 1998. *Romuni. Kratka zgodovina*. Koper: Založba Informwest.
- Foucault, Michel. 2001. [1969]. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Gallone, Carmine. 1942. *Odessa în flăcări / Odessa in fiamme*. [Film vojna drama, 75min, Rumunjska, Italija]. <http://www.youtube.com/watch?v=pQ1wFKWDA70> (pristup 28. 3. 2013.).
- Gramsci, Antonio. 1955. *Pisma iz ječe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Močnik, Rastko. 1999. *3 teorije. Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Muscardini, Giuseppe. 2006. "La lupa capitolina e la continuità dacoromana". *Chroniques Italiennes* 10/4: 1–6. <http://chroniquesitaliennes.univ-paris3.fr/PDF/Web10/10Muscardini.pdf> (pristup 26. 3. 2013.).
- Ricci, Antonio. 2008. "Quando a partire eravamo noi. L'emigrazione italiana in Romania tra il XIX e il XX secolo". U *Romania – Immigrazione e lavoro in Italia. Statistiche, problemi e prospettive*. Franco Pittau, Antonio Ricci i Alessandro Silj, ur. Roma: Centro studi e ricerche IDOS, Caritas Italiana, 59–70.
- Santoro, Stefano. 2003. "The Cultural Penetration of Fascist Italy Abroad and in Eastern Europe". *Journal of Modern Italian Studies* 8/1: 36–66.
- Schulze, Hagen. 2003. *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Valič, Urša. 2009. "Naša latinska sestra. Romunija in Italija v italijanskih medijih med obema vojnama". *Glasnik SED* 49/1-2: 45–53.

Dacia:

- D. 1921. "Oaspeți italieni la Iași". *Dacia*, 25. rujna 1921., 2.
Damian. 1921. "Desvelirea monumentului lupoaicei la Cluj". *Dacia*, 1. listopada 1921., 3.
"Oaspeții italieni în Sibiu". 1921. *Dacia*, 5. listopada 1921., 3.
"Șosirea excursioniștilor italieni la Constanța". 1921a. *Dacia*, 22. rujna 1921., 2.
"Oaspeți italieni in Iași". 1921b. *Dacia*, 22. rujna 1921., 3.
"Escursioniștii italieni la Tulcea". 1921c. *Dacia*, 23. rujna 1921., 3.
"Escursioniștii italieni la Galați". 1921d. *Dacia*, 23. rujna 1921., 4.
"Escursioniștii italieni la Brăila". 1921e. *Dacia*, 24. rujna 1921., 4.
"Prietenia românoitaliană. O bază de organizație stabilită la Cluj". 1921f. *Dacia*, 9. listopada 1921., 2.
"Oaspeții italieni în Capitală". 1921g. *Dacia*, 12. listopada 1921., 3.

(ACS) ARCHIVIO CENTRALE DELLO STATO (Središnji državni arhiv u Rimu, Italija):

(MCP "Reports") **MINISTERO DELLA CULTURA POPOLARE "REPORTS"**

Sažetci tiska predloženi od strane atašea za tisak Talijanskog predstavništva u Bukureštu.

(b. = busta = mapa)

b. 3

14-23 "Relazioni sull'attività di propaganda svolta dall' ufficio stampa della R. Legazione di Bucharest". *Bolletino informazioni (B.I.T.)*, 6. 10. 1942.

b. 11

75a-77a "Situazione Romania". *Legazione Bucharest*, 30. 6. 1940.

b. 13

"Stampa, propaganda e cinematografia". *Legazione Bucharest*. Ugo Sola, 8. 6. 1935.

155-158 "Libreria Italiana a Bucharest". Ugo Sola, 4. 8. 1936.

108-103 "Libreria Italiana a Bucharest". Ugo Sola, 1938.

95-103 Ugo Sola, 21. 12. 1938.

27d "L'Instituto di cultura a Bucharest...", 23. 3. 1939. (o diskoteci, zbirci ploča u Bukureštu)

Manzone, rujan 1940. (o problemu talijanske knjižare u Rumunjskoj)

3a-5a "Stampa romana: Mussolini ed i Romeni". *Telespresso*, 25. 9. 1940.

18g-19g "Introduzione dei film italiani in Romania". *Ministero della Cultura Popolare*, 17. 3. 1941.

48-62 "Propaganda Italiana in Romania", 20. 7. 1942.

18-28 "Appunto per l'eccellenza Renato Rinaldi sottosegretario di Stato alla Cultura Popolare". Gianluigi Regazzoni, 13. 7. 1943.

b. 44, 139 "Reports - Appendice"

"Relazioni sulla Romania." *Guardia nazionale repubblicana*, 14. 10. 1944.

(MCP "Servizi di Propaganda") **MINISTERO DELLA CULTURA POPOLARE "Servizi di Propaganda"**, b. 189-194

b. 189

I/61/6 "Opera Romana di Cluj", 1934.

2809 *Telespresso*, 18. 12. 1935. (embargo)

I/61/4 "Mostra d'arte italiana a Bucharest", 1935.

I/61/3 "Istituto di Cultura Italiana a Bucharest alla Legazione". Bruno Manzone, 22. 10. 1936.

b. 190

I/60/1 "Materiali vari di propaganda. Invio di fotografie per istituzioni italiane", 1938.

I/60/22 "Pellegrinaggio Romeno alla mostra della romanità". *Comitato d'azione per la Universalità di Roma*, 4. 1. 1938.

"Ora militare italo-romena". *Ministero per la cultura popolare, Direzione generale per i servizi della propaganda, Ispettorato radio*, 15. 7. 1942.

"La Rassegna Italo-Romena", 30. 5. 1943.

b. 191

151/90 "Numero della rivista "Sentinella" dedicato all' Italia", 10. 9. 1941.

b. 190

I/60/1 "Materiali vari di propaganda. Invio di fotografie per istituzioni italiane", 1938.

b. 194

"Dizionario italo-romeno", 17. 5. 1943.

(PCM 1921) PRESIDENZA DEL CONSIGLIO DEI MINISTRI 1921

b. 642

15.15 Romania, *Programma, Regolamento per un viaggio d'Italiani in Romania*.

"The Nation of Poets, Artists, Heroes, Saints, Thinkers, Scientists, Travelers and Transmigrants": Cultural Politics in Fascist Italy and Its Influence on the Romanian Latin National Consciousness and Identity

SUMMARY

This paper deals with the strength of culture (more specifically of art and language) in spreading political influence on the example of the relations between Fascist Italy and Romania in the period between the two world wars. Due to a comparable lack of political and economic power, Italy spread its influence into the East making use of its far-reaching system of cultural diplomacy. In order to realize its political-cultural program, it resorted to the civilizational discourse of the superiority of the Italian civilization, a descendant of the tradition of the Roman Empire. This was not at odds with the Romanian national idea, because the Romanians built their international image on the Roman-Romanian continuity. The paper presents some examples of actions taken by the Italian cultural diplomacy and their wish to dominate the countries of the Southeastern Europe in the Balkans, more specifically, Romania.

Key words:

Romania, Italy, Fascism, diplomacy, culture